

Атаман Людмила Василівна

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ
ПОДІЛЛЯ**

Ключові слова: сакральний об'єкт, територіальна організація, релігійна сфера.

Вступ. Постановка проблеми. В умовах незалежної України активно розвивається релігія. В свою чергу зацікавленість сакральними об'єктами у наш час має тенденцію до зростання, що є свідченням утвердження у свідомості людей християнського способу життя. Поділля завжди було ареною, де розгорталися важливі історичні події, що відігравали величезний вплив на економічний та культурний розвиток краю. Саме на Поділлі сформувалась низка центрів, вузлів, районів територіального розміщення сакральних об'єктів, які потребують особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження сакральних об'єктів з розвитком знань у сфері релігії в роки незалежності набуло певного розвитку. З огляду на важливу роль релігії у суспільстві її вивчення проводиться багатьма науками, в тому числі й економічною і соціальною географією. Географія релігії як складова частина системи географічних наук в Україні не набула достатнього розвитку, хоч уже відомі дослідження українських географів територіальної організації релігійної сфери на різних геопросторових рівнях. Це, зокрема, праці О.О. Любіцевої, К.В.Мезенцева, С.В.Павлова [6], О.І. Шаблія [7], Л.Т.Шевчук [8] та ін. Також дослідженням особливостей розвитку сакрального туризму, територіальною організацією релігійних установ займаються Джаман В. і Костащук І., Немець Л. та ін.

З погляду сучасної географічної науки, О. Шаблій і О. Вісьтак [7, С. 27-28] обґрунтували географічність релігійної сфери у таких аспектах: 1. Розміщення та поширення релігійних вірувань і відповідних їм інституцій; 2. Існування геопросторових «фокусів» («ядер») релігійного життя та діяльності, які стягують до себе міграційні потоки віруючих паломників і рекреантів (так звані святі місця; апостольські столиці; місця чудотворних ікон чи образів, наприклад, "Ікони Божої Матері у Ченстохові" в Польщі; місця виявлення "небесних чудес", як це було у с. Грушеві на Львівщині наприкінці 80-х років тощо); 3. Розвиток територіальної сакральної інфраструктури, яка забезпечує духовну сферу послугами (виробництво церковного начиння й одягу, видання релігійної літератури і релігійне мистецтво, зокрема, малювання ікон; підготовка служителів культури — осіб духовного сану; створення, розвиток та впровадження спеціальних засобів масової інформації тощо); 4. Залежність територіальної диференціації релігійного життя та діяльності від геопросторових відмінностей у демографічного і природно-географічного становища.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей територіального розміщення сакральних об'єктів та сакральної інфраструктури Поділля. Адже Поділля один із регіонів перетину різних релігійних течій (православ'я, католицизму, іудаїзму, хасидизму, протестантизму) досліджена недостатньо, особливо це стосується нових та відновлюваних сакральних об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Релігійне життя й розміщення сакральних об'єктів має свої територіальні особливості.

Розвиток територіальної організації релігійної сфери України (в тому числі Поділля) визначають і суспільно-, і природно-географічні чинники. Суттєвою особливістю релігійної сфери та розміщення сакральних об'єктів є те, що на її функціонування і територіальну організацію значний вплив має індивідуальний (особистісний) чинник.

Сакральні об'єкти можна характеризувати як святі місця, які мають велике значення для представників певної релігійної конфесії, де проводяться культові та інші заходи, збирається велика кількість паломників. Підтримуючи думку Т. Христова, до сакральних об'єктів регіону відносимо культові споруди, природні об'єкти або святі місця, що мають духовне значення.

На території Поділля розміщена значна кількість сакральних об'єктів, серед яких на особливу увагу заслуговують церкви, костьоли та монастирі. Подоляни створили власну регіональну культуру храмового будівництва, яка має самобутні риси і характерні ознаки. До класичних зразків дерев'яних храмів Поділля належать церкви: Миколаївська 1746 р. у м. Вінниця, Михайлівська 1752р. у смт. Вороновиця, Покровська і Миколаївська в с. Лозова, Св. Параскеви-П'ятниці 1775р. в м. Могилів-Подільський, Успенська 1767 р. в с. Марківка, Різдва Богородиці 1764 р. в с. Печора тощо [5]. Цей перелік охоплює церковні споруди XVIII ст., коли ми ще мали змогу будувати свої храми в руслі національної будівничої традиції.

Особливо Вінниччина багата давніми пам'ятками дерев'яної архітектури Поділля. На сьогодні в області нараховується 114 дерев'яних культових споруд, 35 з яких є національно-культурним надбанням, що в установленому порядку визнані пам'яткам містобудування та архітектури і охороняються державою.

На Вінниччині розміщені найвідоміші костели та цілі архітектурні комплекси, зведені відомими католицькими орденами, які займалися активною місіонерською діяльністю. Храми належали домініканцям, францисканцям та єзуїтам. У сфері будівництва католицьких монастирів і костьолів у XVII — XVIII ст. на території регіону знайшли найвиразніше втілення стильові риси бароко під впливом західноєвропейської архітектури. Так, одним з найстаріших костелів є костел Усікновення глави Іоанна Предтечі (1603 р.), заснований як костел Трійці в м. Хмільнику.

Одним із найбільших монастирів Вінниччини є православна обитель Святого Миколая Чудотворця. Перенесений до Шаргорода з Калинівки Станіславом Любомирським 1747 р.

На території Вінницької області є об'єкти православного паломництва, так звані «святі місця». Зокрема, на кордоні з Молдовою знаходиться одна з найбільш значимих християнських святинь Поділля – це Лядівський чоловічий печерний монастир Усікновення глави Іоанна Предтечі (Могилів-Подільський р-н), який був заснований ще у XI ст. [3, С. 27] Визначною духовною пам'яткою Вінниччини є Бушанський скельний храм (с. Буша Ямпільського району).

На Хмельниччині також знаходиться досить значна кількість сакральних об'єктів, проте найбільш цікавим можна вважати Бакотський Свято-Михайлівський печерний чоловічий монастир, що знаходиться за 3 км на захід від с. Гораївка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області в урочищі Монастирисько. Розмістився монастир в середині Білої гори, що 120-метровим уступом височить над гладінню Бакотської затоки Дністровського водосховища.

Вражаючим є релігійно-паломницький ресурс Тернопільщини. Тут є великі паломницькі центри: Свято-Успенська лавра у м. Почаєві (Кременецький район), яка є однією з найбільших православних святинь світу; Маріїнський духовний комплекс у Зарваниці (Теребовлянський район), головна святиня греко-католиків; мавзолей черниць у Язлівці Буцацького району, де було засновано Орден сестер Непорочного Зачаття.

До культурно-історичних ресурсів області належать і культові споруди: дерев'яні церкви (XVI-XVIII ст.), церкви, костели, монастирі, синагоги (XVI-XVIII ст.) у Тернополі, Микулинцях, Теребовлі, Чорткові.

На думку О. Шаблія, можна стверджувати про реальність існування глобально-ареальних та елементарних форм, тобто мікроформ (наприклад, територія церковної парафії), між якими містяться перехідні форми, зокрема й регіональні. Він вважає, що зміст цих форм визначається територіальними сакральними системами (ТСС). За О. Шаблієм [7, С. 27-28], в ідеальному порядку до складу таких систем входять: функціональне ядро – сукупність закладів, які здійснюють головну функцію системи – надання релігійних послуг населенню (церкви, монастирі, лаври); сукупність закладів і підприємств релігійної інфраструктури; сукупність закладів і підприємств, що виконують периферійні функції стосовно ядра системи (церковні школи, шпиталі та ін.); сукупність закладів та інституцій управління релігійним життям і діяльністю.

На підставі аналізу наведених даних, у межах України виділяють чотири релігійних райони: Західний, Центральний, Східний і Південний.

Під релігійним районом ми розуміємо значну частину території України, що об'єднує кілька областей, у межах яких спостерігається своєрідна територіальна організація релігії (подібна сакральна інтенсивність життя, близькі за значенням показники кількості релігійних громад на певну кількість населення, кількості жителів на релігійну громаду, кількості конфесій на певну кількість населення, певний рівень забезпеченості культовими об'єктами, наявність притаманної цій території духовної й

адміністративної ієрархії тощо), формується відносно однорідний інтегральний сакральний простір й інтегральний сакральний час.

Поділля за цією класифікацією належить до Західного релігійного району, що об'єднує дев'ять областей України (Львівську, Волинську, Рівненську, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку, Чернівецьку, Івано-Франківську, Закарпатську).

Найважливіший центр релігійного життя Західного району – м. Львів. На території Західного району виділяють ще інші релігійні центри (святині місця): Почаївська лавра (Почаїв), Гошівський монастир (Гошів) та ін. Цей район характеризується особливою напругою міжконфесійної боротьби, великою кількістю конфесій у прикордонних областях, високою інтенсивністю релігійного життя. У Західному районі існують внутрішні територіальні відмінності, які полягають у перевазі певних конфесій у тих чи інших областях. Тут найліпше збереглася матеріальна база релігійного життя – культові споруди різних конфесій. Останніми роками вона інтенсивно розвивається, збільшується її потужність, розширюється територія.

У найближчій перспективі передбачаються зміни в територіальній організації релігії: підсилюється роль існуючих релігійних центрів, відроджуються старі, напівзабуті у зв'язку з різними обставинами релігійних центрів, святих місць, збільшується кількість культових споруд, посилюється їх вплив на формування геопростору.

Отже, в Україні має місце своєрідна територіальна організація релігії, яка в кінцевому підсумку впливає на територіальну організацію суспільства. В найближчій перспективі вона розвиватиметься й удосконалюватиметься, що може призвести до зміни кількості і конфігурації релігійних районів.[8]

За дослідженнями, проведеними Ковальчуком А. С. виділяється Волино-Подільський релігійно-географічний район, до якого входить: Житомирська, Вінницька, Хмельницька області. Це православно (Українська Православна Церква, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква, старообрядці) – протестантсько (євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) – римо-католицький РГР із релігійністю перехідною від високої до середньої. Найбільшими регіональними релігійно-географічними центрами є Кам'янець-Подільський, Житомир, Вінниця, Хмельницький, Дунаївці, Шепетівка, Бердичів, Коростень, Овруч, Баранівка, Бар, Шаргород, Тульчин, Летичів, Тернопільську область дослідник відносить до Західно-Подільського району.[4]

Говорячи про сакральні-туристичні райони, (тобто про райони поширення найвизначніших туристичних сакральних об'єктів) варто розуміти, що вони дещо відрізняються від визначених релігійних.

Існують певні елементи територіальної структури релігійної сфери. Таким чином у своїй роботі ми намагаємось згідно цих принципів виділити і певні територіальні об'єднання щодо розміщення сакральні-туристичних об'єктів Поділля.

Релігійно-географічний район (РГР) – це регіон України, на території якого проявляються стійкі специфічні ознаки (властивості, особливості) релігійної сфери, що сформувалися під впливом історичних та сучасних чинників і які відрізняють його від інших регіонів. За матеріалами дипломної роботи ми виділили Подільський сакральнотуристичний підрайон, який включає Вінницьку, Хмельницьку та Тернопільську області.

Крім РГР, виділяються й інші елементи територіальної структури релігійної сфери – релігійно-географічні вузли, центри і ядра та пункти. В основі їх виділення лежить функціональна неоднорідність корінних ланок концентрації релігійного життя, їх територіальне поєднання та функціональні зв'язки (в межах одного чи кількох поселень), а також територіальне поєднання самих поселень. Корінні ланки концентрації релігійного життя – це корінні релігійні організації (управлінські інституції, монастирі, духовні навчальні заклади і місії (місіонерські товариства)), що крім головної (культової), здійснюють й усю іншу релігійну діяльність, тим самим визначаючи функціонування усєї релігійної сфери), а також об'єкти паломництва. Некорінним релігійним організаціям (це в основному громади віруючих) притаманне переважання головної (культової) діяльності і повна відсутність управлінської діяльності.

Релігійно-географічні ядра – це найбільші релігійно-географічні центри загальноукраїнського та міжнародного масштабу, що мають найвидатніше релігійне і духовно-культурне значення: історичне та сучасне. Релігійно-географічних ядер в Україні два: Київ і Львів. За таким самим принципом ми виділили сакральнотуристичні ядра в межах Подільського підрайону: Почаїв, Тернопіль, Шаргород.

Сакральнотуристичний пункт – це населений пункт, в межах якого стаціонарно діє громада віруючих (одна чи більше) чи інші некорінні релігійні організації. До таких пунктів на Поділлі слід віднести усі населені пункти (міста, смт, села, селища), де знаходиться той чи інший релігійний об'єкт.

Сакральнотуристичний центр – це населений пункт, в межах якого, крім некорінних релігійних організацій, зосереджена одна (чи більше: до кількох десятків) діюча корінна релігійна організація, або (і) об'єкт поклоніння, що притягує до себе паломників і релігійних туристів. Такими на Поділлі, на нашу думку, є: Вінниця, Шаргород, Хмельницький, Тернопіль, Почаїв, Зарванці, Кам'янець-Подільський.

Сакральнотуристичний вузол – це зосередження на компактній, порівняно невеликій території кількох сакральнотуристичних центрів, між якими спостерігаються активні функціонально-конфесійні зв'язки, до таких віднесемо: Хмельницько-Шепетівський, Кам'янецький, Вінницький, Тернопільський, Тульчинський.

Висновки. Сакральні місця є невід'ємною частиною релігійної сфери та місцем паломництва віруючих. На Поділлі знаходиться значна кількість сакральних місць, розміщення яких тісно пов'язано з історичними подіями та релігійними дивами і мають надзвичайно велике значення для розвитку

духовної культури нашого народу. Особливістю просторового розподілу сакральних об'єктів Поділля є те, що найбільша концентрація їх припадає на обласні центри та ще декілька релігійних духовних центрів (Вінниця, Шаргород, Хмельницький, Тернопіль, Почаїв, Кам'янець-Подільський). Територіальні особливості розміщення сакральних об'єктів є важливою складовою у дослідженні сакральних просторів Поділля.

Список використаних джерел:

1. Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми / В. В. Вечерський. - К. : Наш час, 2007.-271 с.
2. Винокур І., Горішній П. Бакота: столиця давньоруського Пониззя. – Кам'янець-Подільський : Центр поділлязнавства. - 1994. – 363 с.
3. Денисик Г.І., Чернова Г.В. Перлини Східного Поділля. – Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2008. – 168 с., С. 27 – 44.
4. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні. – Л.: Видавн. Ц. ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 308 с.
5. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України: / О. Мацюк. - Львів: Центр Європи, 2005. - 192с.
6. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. – К.: Арттек, 1998. – 504с.
7. Шаблій О.И., Висьтак А.И. Сакральная география: становление и проблемы развития // Проблемы территориальной организации общества. Пермь, 1993. – С. 27-28.
8. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. – 160 с.

***Атаман Л. В. Особливості розміщення сакральних об'єктів Поділля.** В статті коротко і стисло визначено й описано найбільш цікаві сакральні об'єкти Поділля, визначено особливості їх розміщення. Виділено основні елементи територіальної структури сакральних об'єктів Поділля. Серед об'єктів паломництва Вінницької області виділено ті, які мають найбільше значення у розвитку туристичної галузі регіону.*

***Ключові слова:** сакральний об'єкт, територіальна організація, релігійна сфера.*

***Атаман Л.В. Особенности размещения сакральных объектов Подолья.** В статье кратко и сжато определены и описаны наиболее интересные сакральные объекты Подолья, определены особенности их размещения. Выделены основные элементы территориальной структуры сакральных объектов Подолья. Среди объектов паломничества Винницкой области выделены те, которые имеют наибольшее значение в развитии туристической отрасли региона.*

***Ключевые слова:** сакральний об'єкт, територіальна організація, релігійна сфера.*

***Ataman L. Features placing sacred objects skirts.** The article briefly and concisely defined and described the most interesting sacred objects skirts,*

peculiarities of their distribution. The basic elements of the territorial structure of sacred objects skirts. Among the objects of pilgrimage Vinnytsia region selected those which are most important in the development of the tourism industry in the region.

Keywords: *sacred object, territorial organization, the religious sphere.*